

AZ ELSŐ HAZAI BÁZISKÖZÖSSÉGEK: A BULÁNYI-JELENSÉG ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ AZ 50-ES ÉVEK ELEJÉN

Bulányi György piarista szerzetes és az általa létrehívott, vagy inspirált Bokor-közösségek a magyarországi katolicizmus, s ezen belül a kommunista egyházkorlátozás legvitatottabb fejezetét alkotják. A róluk kialakult kép azonban meglehetősen egyoldalú: az egyházi közbeszéd és publicisztika jobbjára csak a 70-es évek közepétől történetekre koncentrálnak, arra a feszültségre, amely Bulányi és a magyar püspökök, leginkább Lékai érsek közt ekkor kialakult, és amely egyre növekedve csúcspontját a szerzetes 1982-es egyházi elítélésében érte el. Ismeretes, hogy e feszültséget jobbjára két kérdéskör generálta: egyrészt az engedelmesség megkérdőjelezése az egyházi vezetőkkel szemben, akik Isten Országá helyett olykor sokkal inkább az államhatalmi akarat képviselőinek tünnek, másrészt egyes Bokor-tagok lelkiismereti okból történő katonai szolgálatmegtagadása. Bulányi a magyar katolikusság valóságos *enfant terrible*-jévé és eretnekjévé vált, idehaza a Bokor ügyét felkaroló szamizdat *Beszélő* köre gondoskodott arról, hogy minden ellenük irányuló akció legalább a második nyilvánosságban ismert legyen,¹ majd ezeket (részben a *Beszélő*, részben a nem hivatalos egyházi hírcsatornák nyomán) csakhamar a nyugati sajtó is kitérgette. A Bokor az ottani – főleg német nyelvű – vallásszociológiai szakirodalomban tudományosan túlreprezentálttá vált, a más bázisközösségekről való híradások, elemzések híján,² sőt a nyugati egyházi közvélemény szemében a Bokor lett a „bázisközösségi mozgalom” szinte egyedüli letéteményese.

Részint ez a fajta publicitás okolható azért, hogy eddig sokkal kevesebb figyelmet jutott Bulányi György közösségszervező tevékenységének legelső, 1945-1952 közötti korszakára. Ami egyben azt is jelenti, hogy a bázisközösség, mint szociológiailag viszonylag jól körülírható egyház-fejlődéstörténeti jelenség Magyarországon szintén nem a 60-as, 70-es években jelent meg először, a II. Vatikáni Zsinat, vagy a 60-as évek végi ifjúsági mozgalmak, leginkább a beat-mise egyik „mellékhatásaként.” A társadalomtörténeti kutatás még adós annak megválaszolásával, hogy ilyen típusú közösségek hol kezdtek először kialakulni az országban, de egynek a születési idejét és helyét egész pontosan meg lehet határozni: 1945. február, Debrecen, s e születés körül is maga Bulányi György bábáskodott. Két fő rendi és segítőtársa Török Jenő és Juhász Miklós és mások aktív közreműködésével ezt követően olyan föld alatti, katakomba-egyház modell alakult ki, amely fél évtized alatt az egész országban elterjedt, és a sorozatos üldözések ellenére is életképes maradt. Kevésbé ismert tény, hogy Bulányi és vezetőtársai már az 50-es évek elején is szembekerültek a püspöki karral, igaz, a három évtizeddel későbbi-

¹ Vö. HARTAI 1981/1. 29-30.; VÍZÖNTŐ 1982/4. 115-116.; 1982/5-6. 134-137.

² LÁZÁR KOVÁCS 2006. 143.

ekhez képest kisebb horderejű kérdésekben, s az ellentéteket ekkor még sikerült megnyugtatóan elsimítani.

A katakomba-egyház egyik alapsejtjének számító bázisközösség fogalmát más-más aspektusból közelítve sokan, sokféleképp határozzák meg.³ E definíciókat közös nevezőre hozva, és a teológiai vonatkozásokat a lényegi ismérvekre korlátozva az állapítható meg, hogy a bázisközösség olyan személyes, baráti (olykor családi) kapcsolatokra épülő, informális és autonóm csoport a katolikus egyházon belül, amelynek tagjai – többnyire fiatalok – az átlagnál igényesebb, tudatosabb vallásosság ápolására törekszenek. Istenkapcsolatuk, a liturgiában való részvételük is személyesebb, mint az átlag templomjáróké. A közösségek létrejöttét legtöbbször szociológiai törvényszerűségekre szokás visszavezetni: tagjai a plébániai kereteket alkalmatlannak, a hívek sokasága miatt túl személytelennek tartják az elmélyült vallásgyakorlathoz. A meghatározás viszont csak a földrajzi-történelmi dimenzióval kiegészítve teljes: az első bázisközösségnek nevezett csoportok az 1950-es évektől a latin-amerikai társadalmakban alakultak ki, ahol nemcsak az egyház klerikalizmusa, „intézményes megkövesültsége” határozta meg létüket, hanem a széles társadalmi rétegek kilátástalan nyomora, az elnyomás elleni harc, és néhol a kiterjedt paphiány is.⁴ A felszabadítási teológia fontos társadalmi bázisát képezték, s tagjaik egymással összefogó nagycsaládok voltak. A legsajátosabb történelmi kiindulópont, vagy „ösztönző” a közép-és kelet-európai kommunista diktatúrák megjelenése: ezt megelőzően ugyanis nemigen létezett a katolikus egyházban intézményi struktúrától független kiscsoport, mozgalom. Legalább egy plébániához tartozni kellett. A meginduló egyházüldözés viszont alapjaiban igyekezett szétrombolni, lehetetlenné tenni ezeket a struktúrákat, s előbb-utóbb minden közösség ennek az üldözésnek a korlátai, s egyben „szabadságfokai” közé kényszerülve vált autonómmá és informálissá – már amennyire a hatalmi nyomás alatt működni tudott. Egyik legkézzelfoghatóbb jele ennek, hogy a csoportok már nem a plébániához kötődve, vagy a helybeli Katolikus Kör helyiségeiben (utóbbiakat a helyi kommunista hatalmasságok többnyire elkobozták) tartják találkozóikat, hanem rejtőzködve: magánlakásokon, olykor erdei tisztásokon, kirándulás közben. Katekézisüket már újfajta lelkiség, kötetlenebb forma és/vagy komoly teológiai önképzés jellemzi, amelynek egyik szembeszökő sajátossága a csoportvezető, vagy más karizmatikus pap-egyénségek által írt brosúra-irodalom, elmélkedések tanulmányozása majd megvitatása. Emellett, jelentőségéből ugyan veszítve, de tovább él a hagyományos, frontális hitoktatási forma is. A bázisközösségek kétségkívül egyik legtöbbet elemzett vonása, hogy általában kritikusan szemlélik az intézményesült, megcsontosodottnak tartott Egyházat és annak (a hatalommal nem ritkán kollaboráló) vezetőit. A kritika olykor éles szembenállásba csaphat át, ahogy az a Bokor esetében is történt.

Magyarországon, a kiépülő diktatúra árnyékában elindult közösségszerveződéseknek személyi szinten valóban Bulányi György volt az egyik legfőbb motorja, inspirátora. E kiscsoportok többé-kevésbé mind felmutatták a fent felsorolt jellegzetes-

³ Az összehasonlításokhoz a *Magyar Katolikus Lexikon*, a Gecse Gusztáv-féle *Vallástörténeti kislexikon* és a *Világvallások: A-ZS lexikon* bázisközösség-definícióit vettem alapul.

⁴ *Világvallások A-ZS*, 2009. 290.

ségeket, kivéve talán a kimondott egyházon belüli ellenzékiiséget. Az itthoni bázisközösségek külső létoka mindamellett nem vezethető vissza kizárólagosan a vallásüldözésre. Szellemiségét, sőt tagságát is legtöbbjük a II. világháború előtt indult, majd utána felozlatott nagy hatású ifjúsági mozgalmakból, réteg-egyesületekből mentette át, vagy azokban a formációkban, amelyben felozlatásuk után ezek az egyesületek tovább éltek: ilyenek voltak többek közt a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) vagy a KIOE (Keresztény Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete) csoportjai, a cserkészmozgalom, vagy az iskolai Mária Kongregációk, a Szívgyárda. Ugyanígy fontos „infrastrukturális” háttérrel biztosítottak a szerzetesrendek és iskoláik sokasága, valamint a felsőoktatási intézmények is.

Az első debreceni kiscsoportoknak azonban nem volt ilyen előzményük, tehát itt nem a régi egyesületek működtek tovább új kiadásban, hanem egy teljesen új történet kezdődött el. A Bokor genezisének egyik már-már legendaszerű alakja *Stjepan Tomislav Pogljajen* horvát jezsuita, vagy ismertebb álnévén Kolaković, aki már a német megszállás alatt levő Jugoszlávia, Szlovákia és Csehország katakomba-egyházainak azaz kisközösségeinek egyik fő szervezője volt, amikor 1945 elején Magyarországra, Debrecenbe érkezett.⁵ Bulányival, aki ekkor az itteni piarista kereskedelmi iskola magyartanára volt, tulajdonképpen teljesen véletlenül találkozott. A visszaemlékezések szerint „pápai megbízatással” rendelkező jezsuita néhány hét alatt egy felnőtt-, egy diákcsoportot, egy munkásfiú és egy munkáslány csoportot szervezett a városban. „A diákcsoportot szeretné rám bízni. Mondom, jó, de minek? Azt mondja azért, mert olyan idők jönnek, hogy az egyház csak kicsi, családnál összejövő, földalatti jellegű közösségekben fog tudni fönnmaradni.” idézi fel Bulányi több interjújában is. Kérdésére, hogy meddig vigye őket, „páter Kolakovics” így felelt: „Amíg ki nem nevelik saját vezetőiket.”⁶ Ez az első említése annak, hogy magyarországi egyházi kiscsoportok kimondottan bázisközösségként jelennek meg. A történész szempontjából fő probléma, hogy a horvát jezsuita magyarországi szervezőmunkájáról Bulányi visszaemlékezésén kívül más adat nincs, 1945 májusában már utazott tovább a Szovjetunióba, az említetteken kívül nagyobb szabású célkitűzéssel: a szovjet vezetőket akarta kibékíteni a katolikus egyházzal.⁷

Bulányi György az utótörténet fényében maga szerencsés véletlennek, az isteni gondviselés művének tartotta a Kolaković-epizódot,⁸ ám erre a fajta ifjúsági munkára egyelőre nem sok indítást érzett. Tanári munkája lekötötte, és saját „specializálódott” cserkészcsapatával is aktívan foglalkozott: mint a népi kultúra és a népdalok elkötelezett rajongója, regőscserkészeivel járta a vidéket, műsoros

⁵ ŽUBRINIĆ 2008.

⁶ SZAKOLCZAY 1989. 21-22.; BÁLINT B. 1989. 12.; IVÁNYI 1997. 12.; MÁRCZI 2009. 161.

⁷ ŽUBRINIĆ 2008. Valószínűsíthető, hogy Kolaković Debrecenben az Ideiglenes Kormányval, ill. az itt székelő szovjet főparancsnoksággal is fel akarta venni a kapcsolatot. Bulányi szavai szerint „legigazolta” magát Bánáss László debreceni prépost-plébánosnál, a későbbi veszprémi püspöknél, és Mindszenty hercegprímásnál is, de erről levéltári adat nem áll rendelkezésre. Kérdés az is, hogy alig 4 hónapos magyarországi tartózkodása alatt miért nem rendtársaival, Kerkai Jenővel és Nagy Tőhötömmel a KALOT főszervezőivel kereste a kapcsolatot. A mozgalomról lehettek információi, de talán épp annak ismertsége, és széles körű aktivitása miatt gondolhatta róla, hogy túlzottan a hatóság szeme előtt lesz, így a katakomba-létre sem rendezkedhet be.

⁸ IVÁNYI 1997. 12.

eseteket és téli lelkigyakorlatokat (ún. falumanrészákat, ami a felosztatott KALOT egyik kezdeményezése volt) is szervezve. Az ifjúságpasztorációnak aktív munkása volt még két debreceni tanártársa, *Török Jenő*, aki 1946-tól a városi Actio Catholica (AC) ifjúsági titkáráként, és *Szentgyörgyi András*, a szervezet vezetőtanára, aki 1949 elejétől a debreceni munkáscsoportot irányította. Később mindketten bekapcsolódtak a katakomba-kisközösségek szervezésébe is.⁹

A rábízott koedukált csoporttal, amelyhez fokozatosan a többi három csoport is csatlakozott, Bulányi a vasárnapi diákmise után tudott foglalkozni: „azzal szóra-koztattam őket, hogy részint magyarságtudományi, részint teológiai kérdő mondatokat gyártottam le a hét folyamán, és a Kállay Emil (a későbbi piarista tartományfőnök, M. A.), aki adjutánsom volt, széjjelvitte ezeket az érdekelteknek. Nem tartottam semmiféle előadást, hanem: kérem, az első kérdésre kinek van valami válasza stb. És összevitakoztak. Ez folyt '48-ig.”¹⁰ Később már nyári lelkigyakorlatot is tartott pártfogoltjainak. 1948 szeptemberétől, különös módon már az iskola-államosítás után kapta a következő nagy megbízatást: egyetemi lelkész, és a Szent László kollégium igazgatója lett. Az AC keretében, Török Jenővel együtt szervezte az egyetemisták számára az ún. „Világnézeti Akadémia” ankét-sorozatot, amelyeken nem egyszer népi kollégisták szálltak vitába vele az előadásokat követően is. Nekik egy ízben azzal vágott vissza, hogy nem érdeklí, ha mindjárt el is viszi a politikai rendőrség, ott is megmondja a véleményét, ugyanúgy, ahogy korábban a 95%-ban nyilassá vált diákoknak is.¹¹

A folytatást borítékolni lehetett: 1948. december 2-án Bulányi György nem volt hajlandó egy Mindszentyt elítélő nyilatkozatot aláírni, mire a reggeli lelkigyakorlatos előadására benyomult népi kollégisták és MEFESZ-tagok felszólították, hogy távozzon az egyetemről.¹² A piarista szerzetes elhatározta, hogy más formában tovább foglalkozik az egyetemi ifjúsággal. Életében ez volt a második fordulópont, amikor bázisközösség-szervezésre nyílt alkalma. Kettős fordulatnak bizonyult ez: a karok szerint tagolódó debreceni egyetemista közösségekben, sőt két felnőtt csoportban, amelyben magát a Bibliát tanulmányozták és arról vitakoztak (ez korábban egyáltalán nem volt szokás), egy igen magas szellemi igény teremtődött meg: kimondva-kimondatlanul az elit katolikusok összegyűjtése lett a cél, akiknek a Kolakovič-féle „hólabda-módszer” értelmében maguknak is egy-egy kiscsoport vezetőjévé kellett válniuk. Bulányi törekedett arra is, hogy az egyes, 4-5 főnél nem nagyobb kiscsoportoknak civil vezetője legyen. Közülük *Bereinyi Dénes* orvostanhallgató (később fizikus) volt a legelkötelezettebb, Bulányi távollétében szinte helyetteseként működött.¹³ Erre volt is bőven alkalom, mert az 1948 végi fordulat másik elemeként Bulányi elkezdte járni az országot, „... úgy képzeltem akkor, hogy [...] kisközösséggé alakítom fél Magyarországot, de mi-

⁹ ÁBTL O-8884, 41. p. Bulányi György AC titkár levele Bánáss plébánosnak, Debrecen, 1948. jan. 20.; MPRKL N-587. doboz, Iskolalátogatási jegyzőkönyvek, ad 505/1948 (ápr. 19.) és ad 555/198 (máj. 4).

¹⁰ IVÁNYI 1997. 13.

¹¹ ÁBTL O-8884, 65. p., Jelentés, 1948. máj. 13.

¹² Uo. 85. p., Jelentés a Szent László köréről, 1948. dec. 2.

¹³ Vö. Merza József írásos visszaemlékezése; ÁBTL V-140907, 142-143. p. Jegyzőkönyv Bulányi 1952. okt. 8-i kihallgatásáról.

nimum Debrecent és a Tiszántúlt, amelyeket Pintér Laci bácsi mint a csonkavárad-i egyházmegye ordináriusa (püspöki helynök, M.A.), rám bízott.”¹⁴ A földalatti ifjúságpasztorációs munkába bekapcsolódott szinte mindegyik tanító szerzetesrend, és az egykori mozgalmak is, a Regnum Marianum egyesületig bezárólag, a KALOT kivételével.¹⁵ A szervezés és a közösségképződés Budapesten kívül természetesen a négy másik egyetemi városban volt a legélénkebb, Szegeden pl. 1949 májusától Bulányi látogatását követően az egykori tábori lelkész katonatárs, *Lakos Endre* felsővárosi káplán, egyben a Magyarországi Diákkongregációk főtítkára jórészt egykori Mária-kongreganista egyetemistákat, *Kovács Mihály* piarista hittanár pedig középiskolásokat kezdett maga köré gyűjteni.¹⁶

A földalatti egyház egyes közösségei nem voltak elszigeteltek egymástól. Vezetőik évente többször is lelkigyakorlatokkal egybekötött papi értekezleteken gyűltek össze, s ezeken mindig téma volt az ifjúságpasztoráció útjainak kijelölése. Az értekezletek másik típusán az egyes csoportokból a fiatalok is képviseltették magukat, s csoportjaik eredményeiről rendszeresen beszámoltak.¹⁷ Az első irányadó összejövetelek egyike Sík Sándor tartományfőnök vezetésével zajlott le 1949 karácsonyi szünetében a tatai rendházban, kb. 30 piarista részvételével. A 2,5 napos értekezleten *Juhász Miklós*, a veszprémi szeminárium teológiaprofesszora kifejtette, hogy „most plébániákra vagyunk szétdobva sokan, az ifjúság nevelését itt folytatjuk. Különb is ez utóbbi a piaristák negyedik fogadalma.” Juhász, akinek ekkor már szintén volt saját csoportja, annak 4-5 tagjával – tatai diákokkal – be is mutatta, hogy néz ki a csoportmunka gyakorlatban. Az összejöveteleken már civil előadók is bemutatkoztak közösségvezetőként.

Sík Sándor egyetértett a csoportszervezésekkel, de voltak kifogásai: „több nyugodtságot és óvatosságot vigyünk bele a tevékenységünkbe. Akikkel szemben állunk, azokkal ne vitatkozzunk, hanem tartsuk magunkat az álláspontunkhoz. Az egyház felé mérsékeljük a kritikánkat. Legyünk megértéssel azok iránt, akik az általunk végzett tevékenység kockázatát nem tudják vállalni.”¹⁸ Az intést a rendfőnök nagy valószínűséggel Bulányinak, esetleg Török Jenőnek címezte, de ez csak a későbbi történésekből következtethető.

A szerzetesrendek mellett döntő fontosságú volt az Actio Catholica munkája. Élén 1948 végétől Endrey Mihály váci kanonok, majd egri segédpüspök állt. Ő volt a biztosítéka, hogy az AC, még országos szervezeti infrastruktúrájától megfosztva is tovább működött, és koordinálta a katakomba-egyház munkáját. Endrey a legtöbb értekezleten elnökölt, anyagilag támogatta az ifjúságpasztorációt, sőt az AC nyomdája vállalkozott még a brosúrák stencilezésére, sokszorosítására is.¹⁹ A legfőbb brosúraíró, Bulányit is túlszárnyalva Török Jenő volt, mégis Bulányi írásai váltak a legismertebbeké. Kezdeti ideológiája talán a „Történelemfilozófia” című füzetkés nyerte el legrészletesebb kifejtését, az egyes közösségekben a Biblia mellett ez lett az

¹⁴ IVÁNYI 1997. 13.

¹⁵ A KALOT kimaradásának okairól ld. a 7. sz. jegyzetet

¹⁶ Részletesen ld. MEZEY 2013. 76-95.

¹⁷ Uo. 18-19., és ÁBTL V-140907 Bulányi György vallomásai.

¹⁸ Uo. 42-43. p., Feljegyzés Bulányi György 1952. szept. 9-i kihallgatásáról.

¹⁹ HAVASY, 1990. 213. vö. a ÁBTL V-140907, V-140907/a és 1-4. kötetek

egyik legtöbbet forgatott olvasmány. Szerzője azt a tapasztalatát rögzítette benne, amely egy már papként átélt identitásválság táplált: ekkor próbálta a marxistákat először megérteni, s hozzájuk közeledni. Nagyra értékelt az a törekvésüket, hogy „mindenkit leültessenek az élet asztalához” (az egyháznak szerinte súlyos lemaradása van ezen a téren), ám a negatívum, hogy ezt osztályharcra, gyűlölködéssel, „akasztásokkal” érik el. A kereszténység nem választhatja ezt az utat; a Bibliát tanulmányozva lehet igazán látni, hogy Jézus kicsinnyé válva, földi hatalom nélkül, erőszakmentesen vezet el az üdvösségre. E felismerésnek ekkor még nem a katonai szolgálatmegtagadás lett a gyakorlati következménye; Bulányi, legalábbis későbbi vallomása szerint, a stratégiai fontosságú üzemekben, különösen a hadiüzemekben végrehajtott szabotázsakciókat tartotta célravezetőnek. Eszmefuttatása szerint a keresztény társadalom bevezetését sürgetővé teszi, hogy a földi boldogság megvalósítására szűk 150 év alatt tett mindhárom nagy kísérlet elbukott: a francia forradalomból nem egyenlőség, csak liberális kapitalizmus lett, később a szocializmus és a „népiség” (mint fajelmélet) az esetleges jó szándék ellenére szintén kisiklottak. A „katolikus forradalom” azonban csak akkor jogosult erkölcsileg, ha vezetői jobbat találnak ki az aktuális rendszernél, s önfeláldozó emberek, taktikai hozzáértés szükségesek még hozzá. A pápák írásai szerint, ha e három feltétel megvan, forradalom nélkül, organikusan is átalakul a társadalom.²⁰

Mindemellett két külföldiről jött eszmeáramlat, illetve azok hazai adaptációja hatott leginkább Bulányi György és vezetőtársai gyakorlati ideológiájára. Már maga Kolaković szervezett munkásifjú csoportokat nemcsak Debrecenben, hanem külföldön is, amelyben példaképe a belga katolikus munkásifjúságot mozgalommá szervező *Joseph Cardijn* káplán volt, s akinek egy ideig munkatársaként is tevékenykedett.²¹ A belga mozgalom, a JOC (*Jeunesse Ouvrière Chrétienne* – Keresztény Munkásifjúság) hazai testvérmozgalmaként indult az *Ikva* László lelkész vezette KIOE. Bulányi így mindjárt két forrásból is megismerkedhetett a munkáspasztorációval és annak pedagógiájával. Később elismerte, hogy számára ez „idegen, bizonytalan terep”, és elmékedéseit át kell dolgozni, hogy a munkásfiatalok is megértsék.²² Ettől függetlenül tervbe vette még a gyári munkásság és a munkáspapság megszervezését is, amelyhez az elméleti alapvetést később a francia munkáspapi mozgalom első főpapi pártfogója, Suhard bíboros, párizsi érsek írásából nyerte. Konkrét lépéseket végül ez irányba nem tett.²³

Az országos szervezőmunkát egy pápai iránymutatás is inspirálta: a magyar lelképásztorok XII. Pius *Provida Mater Ecclesia* („Gondoskodó Anya”) kezdetű apostoli konstitúciójának gyakorlati megvalósítását is tervbe vették.²⁴ Az 1947. február 2-án kiadott körlevéllel a pápa és az Egyház azt a sajátos hivatást ismerte el, hogy valaki, világi katolikusként az evangéliumi parancsok szerint él, külső jelek

²⁰ SZAKOLCZAY 1989. 23-25., vö. ÁBTL O-8884, 56. p. Jelentés, Debrecen, 1947. nov. 24. és ÁBTL V-140907, 2. p. Jelentés a Bulányi-féle illegális szervezkedés ügyében, Budapest, 1952. aug. 9.; uo. 18. p., Feljegyzés Bulányi György 1952. szept. 9-i kihallgatásáról.

²¹ ŽUBRINIĆ 2008.

²² ÁBTL V-140907, 92. Feljegyzés Bulányi György 1952. szept. 22-i kihallgatásáról.

²³ ÁBTL O-8884, 85. Jelentés, 1949. jan. 20.

²⁴ BERTALAN 2010, 38.

nélkül, a saját társadalmi környezetében, ezzel vállalva az evangéliumban említett „só” és „kovász” szerepet. E világi intézmény teológiai-jogi hátterét teremtette meg a dokumentum, kiemelve, hogy a tökéletes keresztény élet modellje továbbra is a szerzetesi életforma marad. Az „Institutum Saeculare” helyi körülményekhez alkalmazkodó (leginkább az egyházközségekbe illeszkedő, tehát nem a legtöbb szerzetesrend mintájára a világból elvonuló) felépítésére Magyarországon legalkalmasabbnak a piarista rend látszott, mint a ferencesek után „a legnagyobb létszámú és hozzájuk hasonlóan kedvelt, nemzeti elkötelezettségű közismert tanító rend, amely eredetileg is annak alakult” és működését 1950-ben a hatalom is engedélyezte. A magyar Provida Mater-mozgalommal tehát természetesen kerültek kapcsolatba Bulányi és társai, bár elmondásuk szerint már ettől függetlenül korábban is felvetették (többek közt az 1950-es szétszórás után) a harmadrendek mintájára működő világi szerzetesi közösségek alakításának szükségességét.²⁵

Még egy 1950 tavasz végi összejövetelel döntöttek el a vezetők, rendi előljáróikkal egyetértésben, hogy több szervezési körzetre – a vizsgálati iratok szerint „decentrumra” – osztják fel az ország területét. Az apácarendek közül az orsolyiták és a kalocsai iskolanővérek jutottak leginkább szerephez. Számukra 7 központot alakítottak ki, élükön 1-1 felelőssel:

1. „Észak-Tiszántúl” központ Kisvárdra, 2. „Dél-Tiszai” terület (Kiskunfélegyháza); 3. Alföld (Cegléd); 4. Észak-Dunántúl (Győr); 5. Dél-Dunántúl (Dombóvár) 6. Miskolc és környéke (?); 7. végül Budapestre több területi szervező is jutott.²⁶

A szerzetesrendek 1950-es nyári szétszórásával a szervezőmunka „középiszkolás lányvonalon” megszűnt, de a vezetők nem adták fel, és 1950 végén újabb decentrumokat jelöltek ki a férfi papság számára. Ők nemcsak középiszkolásokkal, hanem egyetemistákkal, felnőtt nőkkel és férfiakkal is foglalkoztak. A központ kijelölésénél számított az is, hogy ott lehetőleg egyetem legyen:

1. *Budapest és környéke* (Vác, Szolnok, Mezőtúr, Nagykőrös, Kalocsa, Fehérvár, Esztergom, Veszprém!) Felelősök: Juhász Miklós OSchP és Török Jenő OSchP.

2. *Szeged és környéke* (Kecskemét, Szarvas, Gyula): Felelősök: Lakos Endre és Himfy Ferenc kiskunfélegyházi segédlelkész;

3. *Debrecen és környéke* (Berettyóújfalu, Szeghalom, Karcag és Tisza vonaláig). Felelős: Bulányi.

4. *Győr és környéke* (Zalaegerszegtől É-ra és Balatontól NY-ra): Divald István OSchP (győri csoportja volt)

5. *Miskolc és környéke* (Eger-Sátoraljaújhely): Orosz Árpád miskolci káplán, aki szintén régi munkatársa volt Bulányinak.

6. *Pécs és környéke* (Zalaegerszegtől Szekszárdig, a Balatontól D-re) Itt papi vezetőt még jelöltek ki. A csoportokat dr. Cserháti József teológiai tanár, szemináriumi prefektus (később pécsi püspök), majd dr. Kerkovics Gyula csoporttag segítette. A felosztás előtt a papi csoport állandó vezetője dr. Ágoston Julián OCist volt.²⁷

Tettre kész ifjúsági lelkipásztorok tehát mindenütt akadtak az országban, ám a Bokor-típusú kisközösségek szervezését nem mindenhol fogadták egyforma

²⁵ Uo. 39., vö. ÁBTL V-140907, 123-124. Feljegyzés Bulányi György 1952. okt. 3-i kihallgatásáról.

²⁶ ÁBTL V-140907, 71-72. Feljegyzés Bulányi György szept. 17-i kihallgatásáról.

²⁷ Uo. 73.

lelkesedéssel. 1950 szeptemberében Miskolcon a Mindszenti templom oratóriumában Orosz Árpád, a templom hittanára szervezett összefüggő 20-25 pap-társának. Előadónak Bulányit hívta meg, ám az összegyűlt lelkészek meglehetősen passzivitást mutattak: az előadáshoz nem szóltak hozzá, és a gyakorlati csoportmunkára sem voltak hajlandók.²⁸ Az elvi ellentétek még inkább kiütözköztek egy 1951 augusztusában Óbudán tartott lelkigyakorlatos megbeszélésen, amelyet leginkább a szegedi piarista hittanár, Kovács Mihály börtönbeli visszaemlékezéséből ismerünk. E visszaemlékezést a fogdaügynökként mellé helyezett cellatárs jegyezte le: a lelkigyakorlat a bencés Szunyogh Xavér által vezetett két napos rekolekcióval kezdődött, majd előállt Bulányi György és „vezérkara” – ahogy Kovács emlegette Török Jenőt valamint Juhász Miklóst –, és a francia egyházi írásokra, köztük Suhard bíboros gondolataira támaszkodva fejtették ki az illegális ifjúsági munka szükségességét. Néhány Dunántúlról jött pap azonban felszólalásában ellenvetette, hogy odahaza náluk erre a fajta közösség-szervezésre nincs szükség, hiszen rendszeres a hitoktatás és a templomba járás, tehát a föld feletti hitélet lényegében nem szenved csorbát.²⁹ Nem tudjuk, hogy azért szálltak-e vitába Bulányival, mert egyelőre nem tudták megszokni, hogy ezentúl az ifjúsági lelkipásztorkodásnak döntően más működési keretet kell adniuk, és/vagy mert (honfitársaik többségével együtt) bíztak a rezsím mielőbbi bukásában, így nem tartották érdemesnek belebonyolódni a konspiratív tevékenységekbe. E lelkészek igazolva láthatták magukat abban, hogy a kezdeti vallásüldözés ellenére a föld feletti, nyilvános egyház is egyelőre figyelemre méltóan rezisztensnek bizonyult, amit leginkább a misék, vallási ünnepek, búcsúk és zarándoklatok óriási tömeglétszámán, szinte tüntetés-jellegén lehetett lemérni. Szót kért Kovács Mihály is, és elmondta, hogy ő nem hitoktat olyan fiatalokat, akiket a Bulányi-féle elgondolások szerint nevelni lehetne. Nekik egyébként is nem a marxista tételek programszerű cáfolása, hanem a katolikus hitélet erősítése érdekében a tisztán Szentírásra alapozó hitoktatás lenne a feladatuk. „Azt állítja, valahogy túl fellengzősnek találta úgy a Bulányi-féle, valamint a francia fordításokat is. Átolvasta őket pontosan, de azután a végükre érve nem tudta, vajon ő-e olyan szellemi szegény, hogy mindezt nem tudja magáévá tenni, vagy mindezek hirdetői túlzók és fantaszták.” írta jelentésébe a Kovácsot később megkedvelő „vamzer”. Kovács Mihálynak később is kisebbségi érzése volt Bulányival szemben, különösen, amikor egy ismerősén keresztül megtudta, hogy Bulányi György leszólta őt, amiért nincs benne kellő kezdeményezés, és nem rendelkezik a megfelelő szellemi kapacitással.³⁰

Ennél súlyosabb következménye lehetett volna annak a nézeteltérésnek, ahol Bulányi magával Endrey Mihállal került szembe. Az AC igazgatója már 1949 nyarán megróttá Török Jenőt, mivel tudta és engedélye nélkül terjesztett broszúrákat. Endrey ekkor fel is mentette őt az AC ifjúsági titkári tisztségéből és Bu-

²⁸ Uo. Feljegyzés Bulányi György szept. 23-i kihallgatásáról.

²⁹ ÁBTL V-140910/1, 43-44. Fogdaügynöki jelentés, 1955. dec. 27.

³⁰ Uo. 44. Kovács véleményével összhangban, több mint 30 évvel később Szegedi László egykori Borkor-tag, süllyápi plébános így fogalmaz Bulányiról: „Diagnózisával egyetértettem, de a terápiát másként gondolom. Nem látom tisztán, hogy ő tényleg olyan nagy ember, vagy pedig mi vagyunk olyan buták mellette.” KAMARÁS 2003. 158.

lányit nevezte ki a helyébe. Bulányi későbbi vallomása szerint az összeütközés elsődleges oka az volt, hogy 1950 nyarán ő egy az AC igazgatója felé „be nem jelentett” titkos papi összejövetelt tartott, amiről Endrey mégis tudomást szerzett. Mi lehetett az oka ennek a titkolózásnak? A vallomás külön nem tér ki rá, viszont Bulányi György későbbi visszaemlékezéseiben „10 csapást” nevez meg, amely a Bokort, paptársait és őt magát a hierarchia részéről több évtizeden át érte.³¹ Ezek közül az első volt az 1950. augusztus 31-én aláírt megállapodás az állam és a magyar püspöki kar között: a hierarchia első „gerinctörése”, hiszen a rájuk kényszerített egyezményben a saját papjaik elleni fellépést is vállalták, amennyiben azok az államellenes tevékenység gyanújába estek. A teljes hatalom- és erőszak nélküliséget vállaló, tehát a vértanúságra is felkészült Bulányi nyilván kevésbé volt megértő a sarokba szorított püspökök iránt, akik szerinte a minimális konfrontációt sem vállalták fel az állammal, s innentől kezdve nem is bízott bennük. Az eltitkolt papi összejövetel időpontját ezért inkább kora őszre, de mindenképp augusztus 31. utánra tehetjük. Endrey Mihály ugyanakkor az ősz folyamán hangoztatni kezdte, hogy „a Bulányi vezetése alatt álló szervezkedés az egyház szemszögéből nézve illegális, és ezt fel kell vetni a püspöki kar felé.” Biztosra vehető, hogy a segédpüspök nem tervezett feljelentéseket írogatni, ám az ifjúságpasztoráció vezetői és közte megromlott viszonyt mielőbb rendezni kellett.

A közvetítő szerepében Sík Sándor lépett fel: 1951 januárjában a budapesti piarista rendházba találkozóra hívta össze a legelkötelezettebb kisközösségi lelkipásztorokat, és első lépésként a papi engedelmségről tartott elmélkedést, hogy Endrey felé hangolja őket. Ez nem sikerült maradéktalanul, mivel a kialakult vitában Török Jenő és Szappanos Béla segédlelkész, aki korábban szintén az AC egyik titkára volt, megmakacsolták magukat: azon a véleményen voltak, hogy Endrey nem szólhat bele az ifjúsági munkába, s ne is tegyenek engedményeket neki.³² Sajnos az utólagos vallomásokból nem derül ki, mivel indokolta álláspontját a két lelkész. Különösen Török magatartása elgondolkodtató, hiszen ha korábban volt is nézeteltérése az AC igazgatójával, tartományfőnökére, aki a mielőbbi megegyezést szorgalmazta, s akit szinte apjaként tisztelt, már csak szerzetesi fogadalma miatt is hallgatnia kellett volna. Ebben a helyzetben végül maga Bulányi bizonyult engedékenyebbnek, s Lakos Endre társaságában fel is kereste Endrey Mihályt. Lakos paphoz méltóan vágta ketté a problémát: feltette a kérdést a segédpüspöknek, mi az, amivel a papi mozgalom tagjai megbántották, és mivel engesztelhetnék ki? Endrey megenyhült, és áldását adta a további ifjúsági munkára, csak annyi kikötése volt, hogy a vezetők időről-időre számoljanak be neki tevékenységükről és terveikről. Ezt Bulányiék, s később Török Jenő is megígérték, be is tartották, és ezzel az ügy megnyugtatóan rendeződött.³³

Endrey Mihály Bulányi későbbi vallomása szerint is „inkább egyetértőleg, mint irányítólag folyt bele a vezetése alatt álló szervezkedésbe”,³⁴ szó sem volt te-

³¹ MPRKL IV.262/1. doboz, Nagypénteki levél, 1986 (levelezés J. Ratzinger bíborossal), 7.

³² ÁBTL V-140907, 110-111. Feljegyzés Bulányi György 1952. szept. 29-i kihallgatásáról.

³³ Uo. 112.

³⁴ Uo. 113.

hát az AC „gyámkodásáról”. Ám ennek a kevésnek is vége szakadt, amikor 1951 májusában megalakult az Állami Egyházügyi Hivatal, amely a püspöki aulákba ültetett megbízottai, a „bajszos püspökök” által totális ellenőrzést nyert a főpapi adminisztráció felett. A teljes ki- és bemenő levélforgalom kontrollja, az informális kapcsolattartást leszámítva gyakorlatilag megbénította az AC maradék lelkipásztori aktivitását is, amely az egyidejűleg lezajlott Grösz-per miatt amúgy is felmérhetetlen veszélyekkel járt ezután. Az 1951 nyarára tervezett „háromszintű” ifjúsági lelkigyakorlatot le kellett mondani (az első szintet a már ’49-es és ’50-es nyári lelkigyakorlaton részt vettek, a másodikat az ’50-es résztvevők képviselték volna), a közösségek élete azonban nem torpant meg. Szeptemberben, az induló egyetemi tanévben a debreceni csoportok „vérfrissítést” kaptak Miskolcra, a régi barát, Orosz Árpád aktív hittanosai közül: az egyetemi tanulmányaikat megkezdők közt volt Merza József matematikus, 28 évvel később (már 4 gyermekes családapaként) a Bokor első katonai szolgálatmegtagadója és *Petőfi Sándor János*, később világhírű nyelvészprofesszor.³⁵ Az 1952-es év első fele főleg a „providás” életforma iránti tájékozódás jegyében telt: Bulányi György többször is találkozott Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspökkel – aki nem hivatalosan a Provida magyarországi felelőse volt – hogy a világi szerzetességről, egy-két érdeklődő pártfogoltja nevében is megbeszélést folytasson.³⁶

A nyár kezdetén semmilyen jel nem utalt arra, hogy újabb megtorlási hullám készülődik: az egyes csoportok a konspirált találkozókhoz, az esetleges besúgókhöz már hozzászokva tervezgették a következő tanévet,³⁷ 1952. júliusában pedig újabb lelkigyakorlatra gyűltek össze a vezetők Pesten. Az augusztus 28-án éjjel országsherte zajló letartóztatások így mindenkit váratlanul értek: Bulányi Györgyöt debreceni albérletéből vitték el Budapestre az Andrássy útra. A novemberben kezdődő első kisközösségi perben azonban a korábbi „decentrumok” vezetői közül mindössze hárman kerültek vele együtt a vádlottak padjára: Juhász Miklós és Török Jenő, akiket 12 évi börtönre, és Lakos Endre, akit 10 évi börtönre ítélték. Rajtuk kívül 6 vádlott szerepelt a perben: Ikvay László (ekkor nógrádszécsényi káplán) 10 évet; *Sigmond-Strecke Ernő* hittanár 8 évet, *Boross-Braun István* lelkész 7 évet, két szociális testvér, *Jolsvai Hedvig* és *Vadas Éva Szalézia* 7 és 6 évet, *Sőtér Tibor* kapucinus szerzetes 6 évet, *Eglis István* világi pap pedig 3 évet kapott.

Az ÁVH a kisebb fajsúlyúnak ítélt ifjúsági vezetők „begyűjtésére” ekkor még nem kerített sort (a második hullám 1955 decemberében következett),³⁸ de 1952 őszén így is sikerült lefejeznie nemcsak egyes közösségeket, hanem egy országos mozgalmat, amely Magyarország első, a szó legigazibb értelmében vett bázisközösségeinek mozgalma volt. A pártállam ezzel végleg lezárta azt a korszakot, amikor hitbuzgalmi, valamint aktívan apostolkodó egyesületek, később már illegálisan szerveződő hittancsoportok szinte mindenhol püspökeik (nemcsak hallgatóságos) jóváhagyásával, sőt anyagi támogatásával működtek. Vég-

³⁵ Merza József írásos visszaemlékezése, vö. Iványi 1997. 15.

³⁶ ÁBTL V-140907, 44-47. p. Feljegyzés Bulányi György 1952. szept. 9-i kihallgatásáról.

³⁷ Merza József írásos visszaemlékezése

³⁸ Részletesen ld. erről MEZEY 2013. 75., 88.

leg lezárult az a korszak is, amikor a bázisközösségek számára, autonómiájuk meghagyásával adott volt a központi orientáció, az egymás közti egyeztetés lehetősége, amelyet az évente többször is ismétlődő lelkigyakorlatos értekezletek biztosítottak, s amelynek letéteményese főként az AC volt. Mivel azonban kisközösségek továbbra is működtek, 1961 nyarán, a „Fekete Hollók összeesküvésében” a belügy nem alaptalanul feltételezte, hogy a 9 évvel korábbihoz hasonlóan most is egyetlen országos, szerteágazó „szervezkedéssel” van dolga. Bizonyítékok viszont ezúttal nem voltak, s a nyomozómunka csupán „amalgámozást” eredményezett: az 1961-es perekben (főleg az egyetlen nyilvános perben) jórészt egymással semmilyen kapcsolatban nem álló személyeket keverték össze és szerepeltettek egy ügyben vádlottként.

Irodalom

BALINT B. András

1989 Az ember elronthatatlan (beszélgetés Bulányi Györggyel). *Hitel*, II/11. sz. 12-15.

BERTALAN Péter

2010 A Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció hatása Magyarországon. *Vallástudományi Szemle*, VI/4. sz., 28-50.

GECSE Gusztáv

1983 *Vallástörténeti kislexikon*. 5., bőv. és átdolg. kiadás. Kossuth, Budapest

HARTAI Márton

1981 A magyar katolikus másként gondolkodókhöz. *Beszélő*, 1. sz., 25-33.

IVÁNYI Gábor

1997 „Ne nagy légy, hanem kicsi” - Beszélgetés Bulányi Györggyel I. *Beszélő*, II. (Új folyam)/12. 8-16.

KAMARÁS István

2003 *Kis magyar reliográfia*. Pro Pannonia, Pécs.

LÁZÁR KOVÁCS Ákos

2006 *Önfeladás és megmaradás. Vallásos értelmiség Magyarországon 1948-1991 között*. Osiris, Budapest

MÁRCZI Imre

2009 Kilencven év tanúsága - Beszélgetés Bulányi György atyával, a Bokor-közösség alapítójával. *Ökotáj*, 41-42. sz. 161-171.

MÁTÉ-TÓTH András, GÖRFÖL Tibor szerk.

2009 *Világvallások A-ZS* (az Oxford Dictionary of World Religions magyarra átdolgozott kiadása), Akadémiai Kiadó, Budapest

MERZA József

1996 *A Bokor városa* (Dutka Ákosra emlékezve). Kézirat, Budapest.

MEZEY András

2013 *Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 közt, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében* (Doktori értekezés). Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba-Budapest.

SZAKOLCZAY Lajos

1989 *Páter Bulányi*. Új Idő Kiadó, Debrecen.

VICZIÁN János szerk.

1993-2010 *Magyar Katolikus Lexikon*, I-XV. köt. Szent István Társulat, Budapest

VÍZÖNTŐ András

1982 *Pacifista mozgalom? (Ellenvélemény) Beszélő*, 4. sz., 115-116.; *Nyílt levél a törvényességért*. 5-6. sz., 134-137.

ŽUBRINIĆ, Darko

Stjepan Tomislav Poglajen or Tomislav Kolakovic (1906-1990) (Életrajz).

2008; <http://www.croatianhistory.net/etf/poglajen.html> (Zagreb)

Levéltári források

Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL):

N-587 fond (a debreceni Piarista Gimnázium iratai), *IV.262. fond* (Bulányi György hagyatéka)

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL):

3.1.5. O-8884 Bulányi György személyi (objektum) dosszié

3.1.9. V-140907 (vizsgálati dosszié)/1-4. köt. „Bulányi György és társai”

MEZEY, András

THE FIRST HUNGARIAN BASE-COMMUNITIES. THE BULÁNYI-PHENOMENON AND THE CATHOLIC CHURCH IN THE EARLY 1950s

The activities of György Bulányi piarist priest in the 1970s and 1980s and the so-called “Bokor” (Bush) basic community that he founded have been explored in scholarly literature. However, research has not paid enough attention to the period of 1945-1952 when Bulányi was involved in establishing and organising fellowship groups. This paper is an attempt to fill this gap by examining so far neglected, mainly state security papers (trial minutes) that have been barred from researchers before. The aforementioned period saw the development of the first Hungarian youth basic communities, in which almost all Catholic teaching orders and the leaders of the earlier Catholic youth movements played important roles. The youth work was coordinated via the regular meetings of the leaders of the Catholic youth movements and the Actio Catholica. In 1952 the imprisonment and conviction of Bulányi and his fellow leaders resulted in the termination of the nationally organised activities of the basic communities.